

Dr. A. C. V. van Bemmelen

Een moderne ark van Noach

De dierentuin als redding voor bedreigde diersoorten

Uitgeverij Ploegsma, Amsterdam

1969

Ter nagedachtenis aan Ir. F. J. Appelman

DIT IS EEN DEEL UIT DE ARTIS-BIBLIOTHEEK, DIE TOT STAND KOMT
IN OVERLEG MET DE STICHTING TOT INSTANDHOUDING VAN DE
DIERGAARDE VAN HET KONINKLIJK ZOOLOGISCH GENOOTSCHAP
'NATURA ARTIS MAGISTRA'.

Neushoorns

Ze maken een voorwereldlijke indruk, die grauwe kolossen met hun kale, meest modderige huid, waarin vreemde plooien vallen. Hun koppen zien er al even onwaarschijnlijk uit, de kleine oogjes zitten blijkbaar zo maar ergens, en de bonkige hoorns waaraan ze hun naam te danken hebben, zitten op een plaats waar geen dier dat zichzelf respecteert, een uitwas behoorde te hebben. Kortom zo te zien bestaan ze nog bij vergissing en hadden ze allang uitgestorven moeten zijn, net als al die dino- en andere saurussen! Dat ze nog door vijf levende soorten op aarde vertegenwoordigd zijn en nog niet zo lang geleden in vrij grote aantallen voorkwamen, pleit er echter voor dat ze werkelijk niet bij vergissing niet zijn uitgestorven, dat ze, ware het niet door toedoen van de mens, nog een goede toekomst voor zich zouden hebben. Maar ook aan deze reuzen, na olifanten en nijlpaarden de grootste nog levende landzoogdieren, heeft de mens zich zodanig vergrepen dat hun voortbestaan aan een zijden draadje hangt.

Twee soorten neushoorns leven in Afrika, drie in Azië. De beide Afrikaanse soorten lopen, zolang dat duurt, nog het minste gevaar. De Aziatische soorten staan, op één na, aan de directe rand van de ondergang. Daar zijn redenen voor. Want Afrika is pas veel later in de aandacht gekomen en in Azië is reeds sinds onheuglijke tijden een vreemdsoortige belangstelling voor neushoorns geweest. De neushoorns zijn een merkwaardig voorbeeld van een diersoort die zijn ondergang dankt aan een diepgeworteld bijgeloof. Speciaal in China heerst de mening dat vele lichaamsdelen van de neushoorns geneeskrachtige waarde hebben. Het meest belangrijk is de hoorn. Deze zou een waardevol aphrodisiacum zijn en bejaarde mannen tot vernieuwde activiteiten op seksueel gebied kunnen stimuleren. Daartoe hoeft de hoorn slechts verpoederd te worden en te worden ingenomen. Maar niet alleen als zodanig wordt de hoorn gebruikt. Deze heeft nog meer wonderbaarlijke krachten. Een blokje van de hoorn, op de beet van een gifslang gelegd, zou het gif aan het bloed van de gebetene onttrekken. Een bekertje, uit de hoorn vervaardigd, heeft de eigenschap dat een vergiftigde drank, welke er in wordt geschonken, gaat schuimen. En blijkbaar schroomde men er in China niet voor om rijke erfooms met behulp van vergif aan een bespoedigd einde te helpen. Vandaar dat oude heren, die over vele familieleden beschikten welke tuk waren op hun erfenis, uitsluitend hun thee uit een derge-

lijk kopje van neushoorn-hoorn nuttigden. Die kopjes en bekertjes, vaak in zilveren voet gevat en prachtig met snijwerk versierd, zijn soms ware pronkstukken. De huid van een neushoorn, gedroogd en in dunne plakjes gesneden, werd voor het gebruik opgekookt en het aftreksel tegen allerlei maag- en buikklachten gedronken. Het gedroogde bloed van een neushoorn, gewreven met olie, heette een voortreffelijk middel tegen reumatiek te zijn. De Chinese apotheken, niet alleen in China maar ook elders in Azië en zelfs daarbuiten, beschikten geregeld over deze neushoorn-medicijn. In Indonesië stond die bekend onder de Maleise naam Obat Badak (obat = medicijn, badak = neushoorn).

Toen de voormalige Nederlands-Indische regering de Natuurbeschermingsordonnantie afkondigde waren daarin ook de beide soorten neushoorns als streng beschermde dieren opgenomen. Dat hield in dat men deze dieren niet mocht vangen of doden, ze niet in bezit mocht hebben en dat ook het in bezit hebben of ten verkoop aanbieden van lichaamsdelen van dergelijke beschermde dieren strafbaar was.

De beide neushoornsoorten waren in het toenmalige Nederlands-Indië in de dertiger jaren reeds zeldzaam geworden en de Natuurbeschermingsordonnantie kwam voor hen bepaald nog op het nippertje. De grootste soort van de twee, de Javaanse neushoorn leefde alleen nog in het natuurreservaat Oedjon Koelon, aan de westpunt van Java. In 1934 was het laatste exemplaar buiten het reservaat, een stokoud mannetje, ten behoeve van de wetenschap afgeschoten. Zijn leven was reeds zo vaak bedreigd en hij was zo ver van zijn soortgenoten verwijderd, dat hij toch niet meer kon bijdragen tot de instandhouding van zijn soort. Voor deze diersoort uitgeroeid was, wilde men een enkel compleet exemplaar in een museum hebben en dat was er op dat ogenblik niet! Zo stierf dit dier bij Tasikmalaja een nuttiger dood dan alle soortgenoten die hem waren voorgedaan en in de apotheken waren verdwenen. De andere, kleinere soort, de Sumatraanse neushoorn, kwam op Sumatra en Borneo in wat groter aantal voor. Bij de hoornjagers was de kleine Sumatraanse neushoorn minder in trek, want hoewel deze twee in plaats van één hoorn, zoals bij de Javaanse, op de neus draagt, zijn de hoorns dun en klein en de harige huid van de Sumatraanse neushoorn leent zich minder goed voor de verwerking op medicijnen!

Op een gegeven ogenblik ontdekte de veldpolitie dat er in het reservaat Oedjon Koelon clandestien een Javaanse neushoorn was geschoten. Het dier zou voor f 2000,- verkocht zijn aan een Chinese apotheker. Men kwam de resten van het

Witte neushoorns.
Zürich

kadaver op het spoor, nam de boel in beslag en zowel de stroper als de apotheker die het dier gekocht had, werden tot zware straffen veroordeeld. Dit geval bracht de instanties die met de handhaving van de Ordonnantie te maken hadden, op een idee. Het in bezit hebben van delen van een neushoorn was ook strafbaar! Iedere apotheker die Obat Badak te koop aanbood, was dus strafbaar! De opiumrecherche, kind in huis bij de Chinese apotheken, werd ingeschakeld. En deze begon een nauwkeurig onderzoek, dat schrijver van deze regels nog lang zal heugen!

Ik was toen als zoöloog verbonden aan het Zoölogisch Museum en Laborato-

rium van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg. Op een ochtend ging de telefoon. De Opiumrecherche!

„Ja, ziet u, we zitten met een moeilijkheid. We hebben nogal wat monsters Obat Badak in beslag genomen. Maar nu twijfelen we eraan of al die monsters wel werkelijk van neushoorns afkomstig zijn. Zoudt u dat niet voor ons willen nakijken?”

Niet vermoedend wat er ging gebeuren stemde ik toe. De volgende morgen hield er een vrachtauto stil voor het instituut. De ene kist na de andere werd afgeladen en binnengedragen. Iedere kist zat vol kleine zakjes met een nummer-tje! Maanden lang hebben we eraan gezwoegd, want ook onze toenmalige taxidermist en een energieke jonge mantri hebben zich met mij op dit wanhopige werk geworpen! Er kwam nogal wat echte neushoorn uit. Hele hoorns en stukjes hoorn, die zich onder een binoculair gemakkelijk lieten herkennen als echte neushoorn. Geschaafde plakjes droge huid, die ook herkenbaar waren. Maar de vervalsingen waren legio! Niet te geloven wat eruit kwam! Nagemaakte neushoorn-hoorns van karbouwenhoorn gemaakt, versierd met rare uitwassen en ingenieus als een sluitappel in elkaar gezet. Dergelijke dingen dienen als een teken dat de betreffende apotheek aphrodisiaca te koop heeft! De 'preparaten' bevatten de raarste dingen: geschaafde paarde-, karbouwe- en geitehoeven, geschaafde runder-, geite- en karbouwehoorns. Maar ook scherfjes bakeliet! Ze moeten hele elektrische apparaten en oude radiotoestellen hebben opgeschaafd om de namaak 'Obat Badak' te fabriceren.

Het was de omgekeerde wereld! De vervalsers kregen hun spullen terug; dergelijke medicijnen vallen onder geen enkele wet. Maar de brave apothekers, die echte Obat Badak leverden, werden aan het gerecht overgeleverd.

Geregeld trokken onze taxidermist of ik naar de zittingen van de landrechter om als getuige-deskundige te worden gehoord. De apothekers werden veroordeeld en betaalden hun hoge boeten meestal contant en ter plaatse. Tot de denkwaardige dag waarop de landrechter aan beklagde de vraag stelde:

„Hoe bent u aan deze Obat Badak gekomen?” Het ging hier om een partij kleine vierkante blokjes, onomstotelijk van een neushoorn-hoorn afkomstig.

„Die heeft mijn broer mij uit Afrika gezonden,” was het antwoord.

Ik ging door de grond! Alle werk voor niets! De ellendeling! Want, eenmaal in stukjes gezaagd kan men niet meer herkennen of de hoorn van een Afrikaanse of die van een van de Indonesische soorten in het spel is. Ik stond onder ede

en kon op de vraag van de landrechter of ik de Afrikaanse herkomst kon vaststellen, dan ook alleen maar ontkennend beantwoorden. Vrijpraak wegens gebrek aan bewijs!

We zijn nog een of twee keer voor de landrechter geweest. Maar het pientere antwoord van de beklagde was als een lopend vuurtje rondgegaan en alle echte neushoornresten kwamen allemaal van de familie in Afrika! De Natuurbeschermingsordonnantie had immers alleen betrekking op dieren uit Nederlands-Indië, niet daarbuiten!

Niet alleen de soorten in het Indo-Australische gebied zijn slachtoffer van de jacht uit bijgeloof geworden. Ook de grote Indische pantserneushoorn in India heeft ervan te lijden gehad. Maar daarvan is iets meer overgebleven. India beschikt over enkele reservaten, waarvan het Kazirangapark het belangrijkste is, waarin de bescherming van de pantserneushoorn voldoende moet worden geacht. In Nepal hadden ze tot voor kort een bepaald onvoldoende bescherming, maar dat schijnt nu verbeterd te zijn. Al met al leven er in het wild nog ongeveer 550 pantserneushoorns, tegen ongeveer 25 Javaanse neushoorns en misschien 100 Sumatraanse. De laatste heeft een veel grotere verspreiding, komt ook op het vasteland nog voor en laat zich dus moeilijk tellen.

Zwarte neushoorns

Van de Afrikaanse soorten zijn er veel meer overgebleven. Hoewel daar ook

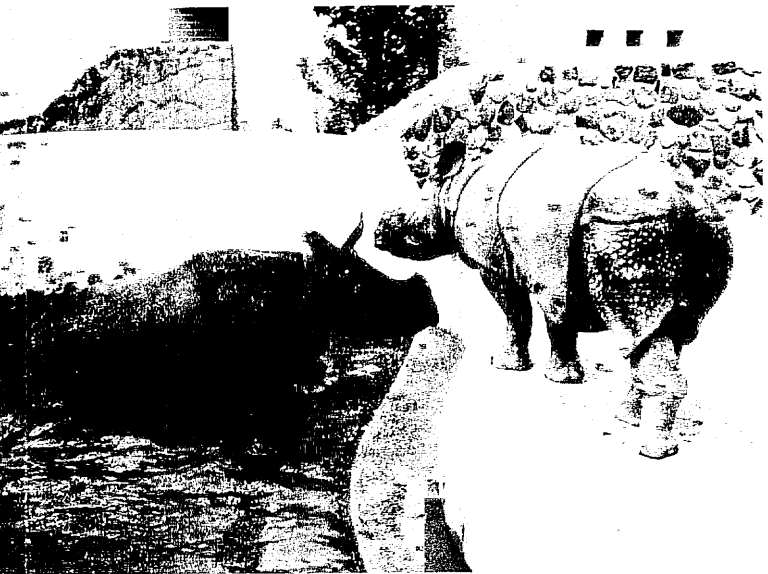
veel op gejaagd werd en nog wordt, althans buiten de reservaten, zijn er toch nog wel 10.000 zwarte of puntlipneushoorns en misschien 2000 witte of breedlipneushoorns in Afrika te vinden. Maar buiten de reservaten krijgen ze het steeds moeilijker! Er moeten weide-grounds voor de bevolking worden vrijgemaakt. Men schiet wild af in de veronderstelling dat men hiermede de tsetsevlieg doeltreffend bestrijden kan en daaronder zijn vele belangrijke soorten en ook neushoorns. Toch is er op dit ogenblik in Afrika voor de neushoorns nog niet direct reden tot ernstig alarm. Maar wat niet is kan spoedig komen.

Nu is het houden van neushoorns in dierentuinen reeds vrij lang beoefend, al hield men hoogstens een enkel exemplaar uit curiositeit en dacht lange tijd niemand serieus aan de mogelijkheid dat de dieren zich zouden voortplanten. Het aantal neushoorngeboorten in dierentuinen was dan ook tot voor kort uiterst gering.

De eerste geboorte van een neushoorn in de dierentuin was, zonderling genoeg, die van een Sumatraanse, een soort die maar enkele malen gehouden is. Dat was in de dierentuin van Calcutta in 1889. Daarvoor was al eens een jong geboren, ook van de Sumatraanse, op een schip in de haven van Londen! Dat is in 1872 gebeurd en de moeder was zeven maanden tevoren gevangen. Het jong in Calcutta groeide zelfs voorspoedig op en dat is voor die tijd geen geringe prestatie. Het duurde tot 1925 voor er weer een neushoorn in een dierentuin geboren werd en het was weer in Calcutta maar ditmaal ging het om een pantserneushoorn. Het jong werd echter dood geboren. In 1941 kwam in Brookfield Zoo in Chicago een zwarte neushoorn ter wereld. Georgie-Joe groeide voorspoedig op en stierf later als volwassen dier in Pittsburg. Ook de volgende geboorte was in Brookfield Zoo. Dit dier werd negen jaar oud en kwam in de menagerie van Barnum Bailey-Ringling Bros terecht. De vijfde geboorte was een zwarte neushoorn in Rio de Janeiro. Datzelfde paar leverde ook het zesde dierentuinjong ter wereld. Toen ging het plotseling vlugger. De beroemde pantserneushoornfokkerij van Bazel kwam op gang. Frankfort a/M ging zwarte neushoorns produceren. Bekend werd de fokkerij van zwarte neushoorns in Bristol. De vijftiende geboorte in een dierentuin was de eerste in Nederland: een zwarte neushoorn in Rotterdam.

Zelden heb ik een charmanter monstertje gezien dan dat kleine ding, onze Laura. Toen ze een paar weken oud was, kon je met haar spelen als met een jong hondje. Maar pas op voor haar moeder!

links:
Pantserneushoorns,
Bazel
rechts:
Witte neushoorn

Het gekke van het geval is, dat het grootbrengen van jonge neushoorns bij de moeder een bijzonder eenvoudige zaak bleek. De moeilijkheid ligt voornamelijk in het feit dat zwarte neushoorns elkaar slecht verdragen en de paren niet spoedig tot elkaar komen, veelal zelfs helemaal niet. Ze vechten tot bloedens toe en de liefde blijft uit. Wat de pantserneushoorns betreft ligt het blijkbaar iets gemakkelijker. Iets heel vreemds is er met de grootste nog levende soort, de witte of breedlipneushoorn aan de hand. Dit is een sociaal levend dier, geen bladeter zoals de andere soorten maar een grazer, een echt kuddedier. Maar pas in 1968 werd de eerste van deze soort in een dierentuin geboren, in Pretoria. Waarom? De dieren verdragen elkaar goed en vechten weinig en nooit ernstig. Ze gedijen uitstekend maar het nageslacht blijft uit. Moeten we die misschien in grote groepen houden om succes te hebben? Maar wie kan zich het houden van een kudde witte neushoorns veroorloven?

In Natal heeft men in 1910 het Umfolozi-reservaat ingesteld ter bescherming van de witte neushoorn. Toen waren er nog slechts vijftien dieren in dat gebied aanwezig. Dat aantal groeide steeds aan en was in 1962 tot ruim 700 stuks

gestegen. Beslist meer, dan het niet al te grote park kon bergen. Buiten Umfolozi komen witte neushoorns van de zuidelijke vorm alleen nog in het andere Natalse Park Hluhluwe voor. Er is nog een noordelijke vorm in Oeganda. Wat te doen met de overtollige neushoorns? De Unie van Zuid-Afrika beschikt over een hele serie van nationale parken en daar zijn enkele gebieden bij waar eertijds witte neushoorns voorkwamen doch reeds waren uitgeroeid toen het gebied tot reservaat werd verklaard. Een daarvan is bijvoorbeeld het bekende Krugerpark.

Goed, men besloot nu witte neushoorns te gaan vangen en over te brengen naar deze gebieden waar ze thuis hoorden, doch verdwenen waren. Dat was een groots plan en een kostbaar plan. Want er zijn gehele vangteams voor nodig, veel transportmateriaal, inwen-kralen en deskundigen voor van alles en nog wat. Natuurbeschermingsinstanties hebben altijd plannen, altijd ideeën, maar steeds geld te kort. Men vond nu de voortreffelijke oplossing dat men wat meer dieren zou vangen en deze verkopen aan dierentuinen die goed genoeg waren ingericht om de grote witte neushoorns te houden en eventueel ook te fokken. Als men tenminste ontdekte hoe dat laatste tot stand gebracht moest worden. Met de opbrengst van de verkochte dieren kon men het vangen, transporteren en uitzetten van de overige in de nationale parken dan betalen. Dit plan lukte bijzonder goed. De in de parken uitgezette dieren hebben zich zelfs al voortgeplant. Die in de dierentuinen, behalve in Pretoria dan, nog niet. Maar we geven de moed niet op. De ouders van Laura hebben er ook lang over gedaan.

Om nog eventjes op Laura terug te komen. Ze leeft nu in Dublin met een mannetje dat in Bristol geboren is en ze verwachten binnenkort gezinsuitbreiding! We zijn er nog niet, met de fokkerij van neushoorns in dierentuinen. Maar het kan, al kost het veel ruimte, tijd en geld. Het is nog niet nodig voor de Afrikaanse soorten en niet mogelijk voor de Sumatraanse en Javaanse soort, omdat men die spaarzame dieren niet vangen wil of vangen kan. Het is voor de pantserneushoorn vermoedelijk precies op tijd begonnen.

De Javaanse en de Sumatraanse neushoorn zullen vermoedelijk binnenkort van de aarde verdwenen zijn, zonder dat we zelfs gepoogd hebben er kunstmatig in een of ander fokstation iets aan te doen. Tijd en plaats zitten tegen, dat weet ik wel. Maar als de Sumatraanse neushoorn zich dan onder de omstandigheden van 1889 met succes kon voortplanten in een dierentuin in Calcutta, dan moet het nu zeker gaan! Moeten we dan niet, net als bij de Operatie Oryx, iets gaan

doen? Hoeveel Javaanse neushoorns er in dierentuinen geleefd hebben is niet bekend. vermoedelijk maar drie in totaal. Maar de pantserneushoorn laat zich goed fokken, dat is gebleken, en de Javaanse is daar nauw aan verwant. Al konden we maar een fokstation in Oedjon Koelon zelf opzetten, met voldoende deskundige mensen. Het zou de moeite waard zijn. Wanneer het aantal exemplaren van een soort eenmaal beneden een bepaald minimum is gedaald, is er geen houden meer aan, tenzij men kunstmatig ingrijpt. Dat is in het verleden, toen het nog kon, bij enkele soorten verzuimd. Laten we dat voor ogen houden!

4 Wat verloren ging

De zebra die verdween

Toen de Hollanders in 1653 de Kaapkolonie stichtten, vonden de metgezellen van Jan van Riebeeck in de omgeving een rijke dierenwereld. Wat hun natuurlijk het meest opviel waren de vreemde gestreepte paarden die zij er aantroffen. Tiërperd, tijgerpaarden, noemden ze de dieren die we nu als zebra's aanduiden. In de jaren van de vestiging waren er in het Kaapland zelfs twee zebrasoorten. In de bergen troffen ze een kleine, donkere, breedgestreepte zebra aan, die we nu de Kaapse bergzebra noemen. De dieren waren toen zo talrijk, dat een van de bergen, niet ver van Kaapstad, nu nog als Paardeberg bekend staat. In de vlakte leefde een geheel andere zebrasoort, verwant aan de steppenzebra's van Zuid- en Oost-Afrika, maar met een sterk afwijkend uiterlijk. Dat was de quagga. We zouden, wanneer we nog een levende quagga konden zien, ons het eerste ogenblik afvragen of dit nu wel een zebra was. Want het dier was donker-zwartbruin, met witte benen en alleen aan de hals en de schouders voorzien van smalle, witte strepen. In de uitbreiding van de strepen was nog wat variatie, want bij sommige exemplaren vond men ze tot op het midden van de rug. De bedoeling van de stichting van de Kaapkolonie was in de eerste plaats een

verversingsstation op weg naar Indië. Men wilde de gelegenheid geven er vers water, groenten en vers vlees in te nemen en men begon dus met tuinbouw en veeteelt. De kudden schapen en runderen breidden zich vrij snel uit en de steppen moesten dat vee voeden. Het wild, de quagga's en de antilopen, werden als concurrent voor het vee beschouwd en moesten dus wijken. Ruim 100 jaar na de vestiging van de Kaapkolonie waren er binnen het bereik van Kaapstad in de vlakke geen quagga's meer te vinden. Wel waren er nog duizenden in de omgeving van Swellendam, in de omgeving van Algoabaai en in de Karroo. Honderd jaar later werd ook hier het vonnis voltrokken. De laatste wildlevende quagga's moeten in de Karroo hebben geleefd, verder naar het noorden nog in de richting van de Oranjerivier en mogelijk enkele in Noordwest-Kaapland. Wanneer de laatste in het wild werd gedood, weet niemand. Ook de datum kent niemand, maar het moet zo ongeveer in 1870 zijn geweest. Die hele slachtpartij was tamelijk zinloos. Men beschouwde het afschieten van de dieren als een soort 'sport', hoewel ook de concurrentie voor het vee, die men meende te zien, een rol speelde. Het vlees werd benut als voedsel voor de Hottentotten, die als veedrijvers dienst deden en het blijkbaar graag aten. De blanken vonden het donkere, met donkergeel vet doorregen vlees van de quagga's onappetitelijk.

WAT VERLOREN
GING

*links: Quagga
Londen 1870
rechts:
Kaapse bergzebra*

